

“RANGTASVIR MATERIALLARI VA ISH QUROLLARIDAN NATURADAN ISHLASHDA FOYDALANISH METODIKASI”

Davronova Nilufar

Qo‘qon Davlat Pedagogika Instituti

Tasviriy san‘at va muxandislik grafikasi

kafedrası o‘qituvchisi

Davronovanilufar@.com,tel:+91 144 94 96

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7783738>

Avvalo rasm chizish uchun kerak bo‘ladigan asbob, qurol va materiallarni tayyorlab olish ish joyini jihozlash, tasvirini chizish, mo‘ljallangan naturalarni tanlab olishi lozim. Rasm chizishda asosiy ifoda vositasi bo‘lgan chiziqlarni chizish uchun ko‘pincha turli qattiqlikdagi va yumshoqlikdagi qamlardan foydalaniladi. Dastlabki mashqlar qalin va zich oq qog‘ozlarda bajariladi. Qamlarning T(tvyordiy-qattiq) M(myagkiy-yumshoq) MT(myagkiy tvyordiy-o‘rtacha)lar ishlatish mumkin. Bulardan yumshog‘i (2M, 4M) qog‘ozni kir qiladi. Qattig‘i esa (2T, 3T) qog‘ozga botib o‘chirilganda iz qoldiradi. Qalamni ishga tayyorlash uchun uning uchini yozuvi yo‘q tomonidan yaxshilab chiqarib olinadi. Qog‘ozlarning ancha pishiqrog‘i ya‘ni chiziqlarni uchirganda uvalanmaydigan iflos bo‘lmaydigani qulay. Qog‘oz o‘lchamini ixtiyoriy tanlash mumkin, lekin uni №11 o‘lchamdan (297x210mm) kichik bo‘lmasligini tavsiya qilinadi. №12 (297 x 420mm) o‘lchamda bo‘lsa ko‘ngildagidek bo‘ladi. Bulardan tashqari yumshoq o‘chirg‘ich, qalamtarosh qog‘ozini quyib chizish uchun taxtacha, knopka kerak bo‘ladi. Agar taxtacha o‘rniga molbertdan foydalanilsa chizish uchun ancha o‘ng‘ay bo‘ladi. Rassomlar rasm chizish uchun asos bo‘lgan har bir obyektни odam va barcha jonivorlarni uy-ro‘zg‘or va texnika buyumlarini me‘morchilik binolari va qurilish inshootlarini tabiat va borliqning boshqa elementlarini natura deb ataydilar. Agar naturalarni oddiy va murakkab naturalarga ajratadigan bo‘lsak; geometrik shakillardan iborat naturalarni prizma, piramida, konus, slindir kabi shakillardan tashkil topgan uy-ro‘zg‘or buyumlari bino elementlari mashina detallari va boshqalarni oddiy naturalar; naturalarda geometrik shakillarning bir-biriga kirishib buzilib yoki bioshakillarga aylanib ketishi odam va turli jonivorlar kiyim-kechak matolarning burishib turishi dropirovka va boshqa shakillar murakkab naturalar deyiladi. Rasimni naturaga qarab xotirada qolgan o‘ylab xayolga keltirilgan obrazlar asosida chizish mumkin. Rasm chizishni endi o‘rganuvchilar uchun eng asosiysi naturaga qarab rasm chizish maslaxat beriladi, chunki naturadan qarab chizishni yaxshi bilmay turib o‘ylab ham xotira asosida ham yaxshi chizish mumkin emas.

Rasm chizish uchun naturadan istalganini tanlash mumkin. Lekin endi rasm chizishni o‘zrganayotganlar uchun eng oddiy va kam buyumlar (natyurmort) rasmini chizishdan boshlashni maslahat beriladi. Tarixiy me‘morchilik obidalarini tasvirlashda kerakli o‘quv qurollari va ulardan foydalanishda akvarel bo‘yog‘ini ham o‘z o‘rni bor. Ajdodlarimiz bizga rang va uning inson hayotidagi o‘rni, shifobaxshligi, tarbiyaviy, falsafiy va ruhiy tomonlari haqida juda ko‘p ma‘naviyat xazinalarini qoldirib bo‘yoqlarning akvarel, guash, tempera va moybo‘yoq turlari mavjud Bo‘yoqlar, «akvarel» lotincha so‘z bo‘lib, suvga qoriladigan bo‘yoq, shuningdek, «akvarelda ishlangan rasm» degan ma‘noni bildiradi. Akvarel qadimgi Misr, Yaponiyada keng qo‘llanilgan. XIX asrda akvarelda yirik san‘at asarlari

ishlash juda taraqqiy etgan. Akvarel bilan ishlash bundan bir yarim asr avval Angliyada rivojlangan edi.

D.Kozens, Turner, D.Konstabel, R.Bonington, T.Gertin kabi rassomlar o'zlarining akvarelda ishlagan asarlarida Angliyaning go'zal tabiatini mohirlik bilan ishlaganlar. Rossiyada esa akvarel bilan ishlash san'ati XVIII asrdan boshlab keng yoyila boshlandi.

O'rta asrlarda Rossiyada bo'lganidek, G'arbiy Yevropada ham akvareldan cherkovga qarashli bo'lgan diniy kitoblarni naqsh va illustratsiyalar bilan bezashda foydalaniladi. Lekin, u vaqtlarda akvarel oq bo'yoq moddasi qo'shilgan holda ishlatilar edi.

O'rta Osiyoda akvarel kitoblarni chiroyli qilib bezash maqsadida qo'llaniladi. O'rta Osiyo rassomlari ichida ayniqsa, Kamoliddin Behzod kitoblarga akvarel bilan miniatura hamda illustratsiyalar ishlashda shuhrat qozondi.

Akvarel bilan ishlash usullarining murakkablashuvi, takomillashuvi uning turlarining ko'payishiga va xilma-xillashuviga olib keladi. Hozir akvarelning (bir qancha turlari mavjud. Chunonchi, qattiq, yumshoq va xamirsimon holdagi akvarellar Bog'lovchi emulsiya tayyorlanadigan moddalarni bo'yoq rangini o'zgartirmaydigan, qog'ozga surtilganda tekis yotadiganlaridan foydalaniladi. Bogiovchi moddalar asosan, gummiarabik, olcha, olxo'ri va boshqa daraxtlarning shiralaridan tayyorlanadi. Daraxt shirasidan masalan, olcha shirasidan juda osonlik bilan eritma tayyorlanadi. Shuningdek, bo'yoqning tez qotib qolmasligi, pishiqligini va suvda eruvchanligini oshirish uchun unga asal, dekstrinlar miqdorda olinishi lozim. Har bir akvarel uchun bog'lovchi emulsiya turli miqdorda tayyorlanadi. Taxtacha ko'rinishdagi akvarel uchun emulsiya shiraning, dekstrinning suvdagi eritmasi, meva shakari, ho'kiz o'tidan tayyorlanadigan aralashmadan iborat bo'ladi. Dastavval, shiraning hamda dekstrinning suvdagi eritmasi tayyorlanadi. Meva shakari suv bilan aralashtirilib, siropsimon eritma hosil qilinadi. Ana shu uch xil eritma birlikda to'xtovsiz aralashtiriladi hamda unga o'tdan tayyorlangan aralashma va fenoldan keraklicha tomiziladi. Chinni idishlardagi — yumshoq akvarel uchun emulsiya tayyorlashda esa yuqoridagi moddalar ko'proq miqdorda olinib, meva shakari o'rniga asalari mumi va glitserin qo'shiladi.

Guash italyanacha — suvli bo'yoq degan ma'noni bildiradi. Kukun bilan suv yelim bogiovchilari, ya'ni aqoqiy, bug'doy kraxmali, dekstrin va boshqalar hamda oq bo'yoq (belila) aralashmasidan iborat bo'yoq. Qog'oz, karton, faner, mato, suyakka naqsh, tasvir ishlashda qo'llaniladi. Guash bo'yog'idan o'rta asrlardayoq Osiyo va Yevropaning ko'p mamlakatlarida, asosan, kitob miniaturasidan foydalanib kelingan.XIX asr o'rtalaridan guash bo'yoq sanoatida ishlab chiqarila boshlagach, mustaqil usulga aylanadi. Guash akvareldan oq bo'yoq qo'shilganligi, bo'yoq qatlamining qalinligi va bo'yoq qatlamlarining xiraligi bilan farq qiladi. Hozirda guash plakat, amaliy , grafika va kitob grafikasi, teatr dekoratsiyasi eskizlari, bezak ishlari, miniatura, mahobatli rangtasvir, naqqoshlik va boshqalarda keng qo'llanib kelinmoqda. Guash bo'yoqlari plastmassa, shisha bankachalarda, tyubiklar holida ishlab chiqariladi.

Guash bo'yog'ida ishlangan naqshlar va bezaklar rang tuslarining ancha xiraligi bilan akvareldan farq qiladi. Ular ana shu xarakterli xususiyatlardan kelib chiqqan holda ko'pincha

aralashtirib ishlatiladi. Guash bo'yog'i quyuqligi jihatidan moybo'yoqlarga o'xshab ketsa-da, lekin, faqat qog'ozlar sirtigagina bezaklar ishlash mumkin bo'ladi. Ba'zi hollarda guash bo'yog'idan miniatura ishlashda, qutichalar sirtini bezash va lok bilan qoplash orqali foydalaniladi.

Guash bo'yog'ining tarkibiy bog'lovchilaridan dekstrin, glitserin va boshqalar hisoblanadi.

Kraxmal yelimining asosiy turli dekstrindir. Dekstrin kraxmalni yoki suyuq kraxmalni qayta ishlash yo'li bilan olinadi.

Uning oq va sariq tuslilari bo'ladi. Oq tusli dekstrin faqat qizdirilganda suvda eriydi, hamda soviganda bo'tqasimon ko'rinishga ega bo'ladi. Sariq rangli dekstrin sovuq suvda oson erib, dekstrin yelimini hosil qiladi.

Guash bo'yog'ini tayyorlashda akvarel uchun ishlatiladigan bo'yoq kukunlaridan foydalaniladi. Oq bo'yoq esa rang tuslariga qarab ma'lum miqdorda qo'shiladi. Shuningdek, ularning tarkibini mustahkamlash uchun kaolin va blanfikslardan foydalaniladi. Oq bo'yoqlarning qo'rg'oshinli, titanli, baritli, sinkli tuslari mavjud. Guash bo'yoqlari uchun emulsiya tayyorlashda suv, bug'doy kraxmali, nowot suvi, olcha shirasi, glitserin, ho'kiz o'ti, fenol kabi moddalar kerak bo'ladi.

Badiiy bezakli tasvirlar ishlashda guashning bog'lovchi emulsiyasi boshqacha tartibda tayyorlanadi. Bunda kraxmal yelimi bog'lovchi element hisoblanadi..

Guash bo'yog'ini tayyorlashda bog'lovchi emulsiyaga bo'yoq kukuni va oq bo'yoq qo'shiladi hamda yaxshilab iylanadi. Bo'yoqlarni tayyorlashda maxsus apparatdan yoki hovonchadan foydalanish mumkin. Aralashma quyuoq qaymoq ko'rinishiga kelguncha ishlanadi. Qolgan ishlar odatdagicha bajariladi. Guash bo'yoqlarining hammasiga bir xil tarkibli bog'lovchi emulsiyani qo'llash qiyin. Shuning uchun kerakli rang tuslarini hosil qilishda biror elementni ko'proq yoki ozroq olishga to'g'ri keladi¹.

Guash bo'yoqlari bilan ishlashda akvarel, tempera va moybo'yoqlari uchun qo'llaniladigan uslublardan foydalaniladi. Naqsh ishlashda, rang tuslarini har xil ko'rinishini hosil qilishda suvni ko'p qo'shib yuborilsa o'zini xususiyatini o'zgartirib, bo'yalayotgan yuza tekis chiqmay, ola-bula chiqadi.

Guash bo'yog'ini ishlatishda akvarel, mo'yqalam va maxsus guash bo'yog'i uchun akvarel mo'yqalamidan qattiqroq mo'yqalamlar ishlatiladi. Ko'pincha guash bo'yog'i uchun ishlab chiqarilgan yumshoq yoki yapaloq mo'yqalamlar ishlatib kelinadi. Naqqoshlikda oq rang, limonli sariq, qadmiyli sariq, stronsiyli sariq, tillarang oxra, qizil rang, alvon rang, qirmizi, zumrad, sovuq tusli yashil, to'q zangori, havorang, qora rang va boshqalar ko'p ishlatiladi.

Guash bo'yog'ida bezalgan buyumlarning ustidan lok surkab, qoplanadi. Surtirilgan lok hisobida naqshlarning rangi oz miqdorda to'qlashadi. Shu to'qlashish hisobini har doim esdan chiqarmaslik lozim.

Tempera iotincha temperare (temperari) so'zidan olingan bo'lib, aralashtirish degan ma'noni anglatadi.

Tempera ham suv bilan ishlatiladigan bo'yoqlar turkumiga kiradi.

Qadimgi Rusda XVIII asrgacha tempera stanokli hamda monumental rassomchilikning eng yaxshi materiali bo'lib keldi. X asrdan boshlab rus rassomlari o'zlarining ajoyib asarlarini temperada ishlaganlar. Ular asrlar davomida tempera ishlash usullarini rivojlantirib keldilar. Ayniqsa, tuxum sarig'idan tayyorlangan temperada ishlash Andrey Rublyov ijodining asosiy qismini tashkil etadi. Rossiyada tempera bilan rangli tasvir ishlash XVIII asrning ikkinchi yarmigacha rivojlandi va asta-sekin uning o'mini moybo'yoqda ishlash san'ati egallay boshladi. Tempera yordamida devorlarga rangli tasvir ishlash faqatgina G'arbiy Yevropadagina emas, balki Vizantiya va Rossiyada ham keng tarqalgan edi.

Hozir Moskvada, Kostroma va Yaroslavdagi bir qancha cherkovlarda XV, XVI va XVII asrlarda tempera bilan ishlangan rangli tasvirlar saqlanmoqda, oradan qanchadan-qancha vaqt o'tganiga qaramasdan, ularning ko'pchiligining rangi hali ham o'zgarmagan. G'arbiy Yevropada XIX asrda yana devorlar va shiftlarga temperada rangli tasvir chizishga kirishilib, bu borada anchagina zamonaviy metod va usullar qo'llanila boshlagan edi.

Tempera ikki qismdan: bog'lovchi element bo'lmish tabiiy yoki sun'iy moddadan va bo'yoq moddasidan tashkil topadi. Bog'lovchi elementlar emulsiyasining tarkibiga qarab sariqli tempera (tuxum sarig'i qo'shilgan tempera), oqli tempera (tuxum oqi qo'shilgan tempera), butun tuxum qo'shilgan tempera, moytuxumli tempera, kazeinli tempera va boshqa turlarga bo'linadi. Temperaning bu turlari bir-birlaridan faqat bog'lovchi elementlarining tarkibi bilangina emas, balki o'ziga xos xususiyatlari bilan ham ajralib turadi.

Emulsiya tayyorlash uchun tovuq tuxumi olinadi va ehtiyotlik bilan bir chetidan sindiriladi. Uning oqsil moddasini alohida idishga olish lozim. Tuxum sarig'ining qoplamasi igna yoki birorta o'tkir asbob bilan tilinadi va kerakli idishga oqiziladi. So'ngra sariq moddaning hajmiga teng miqdorda suv quyib, tayoqcha bilan aralashtiriladi hamda sirkaning suvdagi eritmasidan 5-6 tomchi tomiziladi.

Bo'yoq moddasini emulsiyaga aralashtirishdan oldin unga ma'lum darajada qayta ishlov berish tavsiya etiladi. Chunki, bo'yoq tarkibida har xil begona elementlar boiishi mumkin. Ularni yo'qotish usuli quyidagicha: bo'yoq kukuni tosh plita ustiga sepiladi hamda xamirsimon massa hosil bo'lguncha suv qo'shilib, temir kurakcha bilan yaxshilab aralashtiriladi. So'ngra maxsus dasta-tuygich yordamida tosh plita ustida aylanasimon harakat yordamida yaxshilab ishqalanadi. Bo'yoqning nomi qochmasligi uchun unga oz-ozdan suv quyib turiladi. Bo'yoq moddasining tarkibida hech qanday donador, yirik zarrachalar bo'lmasligi lozim.

Bo'yoq moddasini tayyorlashga 1 -2 soat kifoya qiladi. Ishqalab tayyorlangan bo'yoq kukuni kurakcha yordamida plita ustidan yig'ishtirib olinadi va quritish uchun konussimon shaklda bir yerga to'planadi. Kukun quriganidan so'ng maxsus qopchalarga solib qo'yiladi. Qopchalarni polietilendan kerakli oichamda yasab olish mumkin. Shuningdek, qopchalarning zavodlarda chiqariladigan turlaridan foydalansa ham bo'ladi.

Sariqli tempera quyidagicha tayyorlanadi: chinni idishga oqi bo'yalmagan sopol idishga kerakli tUSDagi poroshok sepiladi. Ustiga ozroq emulsiya quyilib, ko'rsatkich oqi o'rta barmoq bilan yaxshilab ishqalanadi. Rangli tasvir ishlash tamom bo'lganidan so'ng bo'yoq qotib qolmasligi uchun unga ozroq suv solib qo'yiladi. Kerak paytda so'ng to'kib tashlanib, ozroq emulsiya aralashtiriladi. Tayyor bo'yoq bir haftagacha buzilmaydi. Temperaning qurishi moyli bo'yoqlarning qurishidan keskin farq qiladi. Rangli tasvirdagi bo'yoq qavatida tarkibidagi suv bug'lanib ketganidan so'ng, tempera sirti nafis parda bilan qoplanadi va quyulanadi.

Oqli tempera ham xuddi sariqli tempera kabi tayyorlanadi.

Oqli temperaning xossalari ham sariqli temperanikidan qolishmaydi. Lekin, u tashqi muhitga unchalik mos emas. Qurigandan so'ng sirtida mo'rt qavat hosil bo'ladi. Bu temperadan ko'proq qog'oz, karton va shu kabi lok hamda alif bilan qoplanmaydigan sirtlarni bo'yashda, bezatishda foydalaniladi.

Moytuxumli tempera chun bog'lovchi emulsiya butun boshli tuxumdan, zig'ir moyi, paxta moyi va suvdan tayyorlanadi. Emulsiya tayyorlash uchun tuxumning oqi va sarig'i yaxshilab aralashtiriladi. So'ngra moydan, oqi moyli lokdan ma'lum miqdorda qo'shiladi va muntazam aralashtirib turiladi. Emulsiya tayyor bo'lgandan so'ng ham aralashtirish davom ettiriladi va uni mustahkamlash maqsadida formalinning kuchsiz eritmasi quyiladi. Emulsiya tayyorlashda tuxum oqsili va sarig'ining aralashmasi ko'p olinsa, bo'yoqning rangi yomonlashadi va ayrim hollarda ko'chib tushadi. Moylar va moyli loklar ortiqcha olinganda esa quyilgan bo'yoq qavatida xunuk ko'rinish hosil bo'ladi. Bu temperadan faqatgina gruntlangan yuzalarni bezashda foydalanish mumkin.

Kazeinli tempera. Kazein moyli — emulsiya va bo'yoq kukunidan tayyorlanadi. Kazein yelimi quruq kazein kukunini nashatir spirti eritmasiga aralashtirish yo'li bilan hosil qilinadi. Kazein kukuni idishga issiq suv bilan birga solinadi va u suvni yaxshilab shimib olguniga qadar ikki soat o'tadi. Keyin ozroq qizdirilgan nashatir spirtini kazein erib ketguncha qo'shib aralashtirib turiladi.

Emulsiya tayyorlash uchun tayyor kazein yelimiga teng miqdorda zig'ir moyi asta-sekin quyiladi va har ikkalasi qo'shib ketguncha beto'xtov aralashtirib turiladi. Kerakli quyulqldagi emulsiyani hosil qilishda suvdan foydalaniladi. Kazeinli emulsiyada kazein yelimining qayta tayyorlangan aralashmasi ishlatiladi. Chunki, oldin tayyorlangan eritma o'zining xossasini o'zgartirishi mumkin. Kazayin –moyli emulsiyani doimo yangilab turish tavsiya etiladi. Kazayin moyli tempera esa odatdagicha tayyorlanadi.

Kazeinli temperalartez quriydi va qattiqlashib, suvda erimaydigan bo'lib qoladi, gruntlangan sirtlarga juda yaxshi surtiladi, qurigandan keyin ko'chib ketmaydi. Eskirgan kazein yelimi yoki emulsiyasidan tayyorlangan bo'yoqlarda buning aksi bo'lishi mumkin.

Shirali temperani tayyorlashda maxsus hovonchadan foydalaniladi. Bu temperaning xossalari ham boshqa temperalarnikiga o'xshash bo'ladi. Lekin, ancha suyuq bo'lganligi uchun moybo'yoq gruntlangan sirtlarda yaxshi yotmaydi. Shuningdek, uni yozuv ishlarida

qo'llab bo'lmaydi. Shirali temperaning ijobiy tomoni, u bilan lessirovka usulida ishlash juda qulaydir. Rang tuslari esa tiniq ko'rinishda bo'lib, o'ziga xos xususiyati bilan farq qilib turadi.

Moybo'yoq bo'yoqlarning bir turi bo'lib, o'ziga xos tomonlari bilan farqlanadi. Moybo'yoqlar bilan ishlashdan avval ularning o'ziga xos xususiyatlarini puxta bilib olish zarur.

Moybo'yoq va loklar XV asrdan boshlab ishlatib kelinadi. Rangtasvirda qo'llanishini esa niderlandiyalik aka-uka rassom Van Deyklar boshlab berganlar. Ular zig'ir moyi juda tez qotishini bilib qolganlar va keyinchalik bo'yoq kukunini shu moyda qorishtirib, juda tiniq va yorqin bo'yoqlar hosil qilishga muvaffaq bo'lganlar. Ular moybo'yoq texnikasini rivojlantirishga ham katta hissa qo'shganlar.

XVI asr rangtasvir san'atida moybo'yoq rangtasviri asosiy o'rinni egallagan. Moybo'yoq bilan ishlash 1920-yillardan so'ng rivojlana boshladi. Keyingi vaqtlarda moybo'yoq bilan tasvir ishlash keng miqyosda tarqaldi. Moybo'yoq uncha suyuq bo'lmagani uchun, akvarel kabi mo'yqalamdan va tasvir tekisligi yuzasidan oqib ketmaydi. Uning asta-sekin qurish xususiyati esa matoga yoki biror yuzaga qo'yilgan bo'yoq birikmasiga ancha uzoq vaqt mobaynida ishlov berish imkoniyatini yaratadi. Moybo'yoqlarni ishlatish akvarel bo'yoqlarga nisbatan qulaydir. Ularning yana qulayligi shundaki, mabodo rang tusi noto'g'ri topilgan bo'lsa, uni qaytadan ishlash imkoniyati bor. Moybo'yoq matoga yoki biror yuzaga qo'yilgan bo'yoq qurigach, o'zining dastlabki rangini o'zgartirmaydi. Akvarel yoki guash bo'yoqlari kabi oqarmaydi.

Moybo'yoqlar bilan ishlaganda ularning ba'zi birlari xolostga yaxshi, ba'zi birlari esa yomon surkaladi. Bo'yoq yupqa surkalganda, tak qismida bo'yoq ko'rinib turadi, bunda rang yorqinligi paydo bo'ladi, yupqa surtilgan bo'yoq lessirovka deyiladi.

Lessirovka usulida ishlanadigan ishning sifatli chiqishi uchun, albatta, holostni odattagicha gruntlash kerak. Rangtasvir asarlarining mustaxkamligi va uzoq saqlanishi gruntlarning sifatiga bogliqdir. Sifatsiz gurunt asarning tez orada yorilib ketishiga, bo'yoqlarning ko'chib ketishiga asosiy sababchi bo'ladi. Gruntni o'zi tayyorlaydigan rassomlar ularni tayyorlash qoidalariga katta e'tibor berishlari kerak.

REFERENCES:

1. Davronova, Nilufar. "GUESTS IN ASSEMBLY DRAWING." *Open Access Repository* 8.12 (2022): 431-433.
2. DAVRONOVA, NILUFAR. "SAN'AT TARIXIGA MUQADDIMA. TASVIRIY SAN'ATNING TUR VA JANRLARI." *Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot* 2.8 (2023): 53-55.
3. ДАВРОНОВА, Н. (2023). КАДИМГИ ЕВРОПА АНТИК САНАТИ. *Замоновий дуньода илм-фан ва технологию*, 2(8), 53-56.